

EDEBİYAT TEORİSİ TEMEL KİTAPLARINDA TEŞBİH SANATI

Vedat YEŞİLÇİÇEK*

"Edebiyat teorisi" genel kavramının içinde yer alan önemli bir konu da "Edebî Sanatlar" meselesidir. Liselerden başlayarak yüksek öğretimde, özellikle de edebiyat fakültelerinde bu konu öğretilirken, tanım, tasnif ve örneklendirme aşamasında bir karışıklık yaşandığı akademik çevrelerce malumdur. Kaynakların herhangi bir sanata verdiği örnek, bir başka yerde başka bir sanata örnek olarak verilebilmektedir. Biz bu yazıda, hem bunlara işaret edecek, hem de 19.yy'dan itibaren hararetle tartışılan bu konuları, 1870'li yıllardan sonra söylenenleri, yapılan tanımları, tasnif ve örneklendirmeleri kaynaklara dayandırarak dikkatlere sunmaya çalışacağız.

Teşbih sanatını değerlendirilirken bu sanata, yeni bir tanım veya tasnif getirme amacını gütmüyoruz. Asıl amacımız geniş bir kaynak yelpazesi içinde ilgililere, teşbih sanatının, kaynaklardan hareketle, edebiyat teorisi kitaplarındaki yerini belirlemelerinde yardımcı olmak ve alan literatürüne katkıda bulunmaktır. Bunu yaparken incelediğimiz kaynakların nerelerde mutabık, nerelerde farklı yaklaşımlar içerisinde olduklarını tespit etmeye çalışacağız. Çalışmamıza esas kaynaklar şunlardır:

Süleyman Paşa "**Mebâni'l-İnşâ**" 1288-89(=1871-72), Ahmet Cevdet Paşa "**Belâgat-ı Osmaniyye**" 1299(=1881), Recâizâde Mahmud Ekrem "**Ta'lîm-i Edebiyyat**" 1299(=1882), Diyarbekirli Said Paşa "**Mîzânü'l-Edeb**" 1305(=1888), Şahabettin Süleyman-Fuad Köprülü "**Ma'lûmât-ı Edebiyye**" 1330(=1912), Menemenlizâde Tahir "**Osmanlı Edebiyatı**" 1310(1897), Tâhirü'l-Mevlevî "**Edebiyat Lügatı**" 1936, M. Kaya Bilgegil "**Edebiyat Bilgi ve Teorileri(Belâgat)**" 1989, Cem Dilçin "**Türk Şiir Bilgisi**" 1995, M.Orhan Soysal "**Edebî Sanatlar ve Tanınması**" 1992.

---

* Öğr. Gör. AKÜ, Uşak Eğitim Fakültesi

Eserler taranırken kronolojik bir sıra takip edilmiş, ve orijinal ifadeler korunmuştur. Aynı eserden yapılan alıntılar ve örneklemeleler, metin içinde sayfa numaraları verilerek gösterilmiştir.

Mebâni'l-İnşâ'da Teşbih Bahsi: Eserde **teşbih** şöyle tanımlanır: "*Bir şeyin başka bir şeye manada müşareket etmek üzere delâlet etmesine denir. Bu delâlet kinaye yoluyla olmalıdır.*"¹

"*Şu âdem arslandır*" (s.90) denildiğinde "şecâat" kasdolunur. Yine, "Felan yere gidecek adamın gözü kör, kulağı sağır olmalı" (s.90). denildiğinde "kör" ile "âmâde" manası "sağır" ile de "ismiyette iştirak" kastedilir. Teşbihin erkânı dördtür: 1- Müşebbeh 2- Müşebbihin-bih 3- Vech-i şebeh 4- Edat-ı teşbih * Yukardaki örneğe göre, "felan adam" müşebbeh, "arslan" müşebbehün-bih, "şecaat" vech-i şebehdir.

Teşbihin envâî (envâ-ı âdiyye): Hem müşebbeh, hem müşebbehün-bih, hissî olur: "Yanağın güle, kokunun anbere, yumuşak vücudun pamuğa" (s.92) teşbihi gibi.

Müşebbeh ile müşebbehün-bih ikisi de aklî olur: "âlimin hayvana", "câhilin mevte" (s.90) teşbihi gibi: *İlim bir nice bî-sâhildir / Anda âlim geçinen câhildir* (s.91)

Taraflardan biri aklî diğeri hissî olur: "Ecel pençesi" dediğimiz vakit "ecelin arslana teşbihi" söz konusudur ki "mevt" aklî, "arslan" ise hissî olur. Bir taraf hayalî diğeri taraf hissî olur: *Değildir lâle yer yer zâhir oldu andan âteşler / Zaman tuttu çerh-i âfitâba tîğ-i kühsârı* (Nefî) (s.91). Bir taraf hissî olur: "*Gulyabâni geliyor*" (s.91) deyip canlı kassetmek gibi. Çünkü gulyabâninin hariçte vücudu yoktur.

Yazar bundan sonra "fehm" ile "hayal" arasındaki farkı anlatır. Buna bağlı olarak vech-i şebehi ise: 1. Hissî 2. Aklî 3. Hayalî 4. Vehmî şeklinde gruplandırır. Hissî oluşuna örnek: "*Dişin inciye, kâmeti uzun bir civânun serviye*" (s.93) teşbihi: *Dişleri sâf idi hem seyrek idi / Rişte-i dâne-i dürden yek idi* (Hâkânî) (s.93). Aklî oluşuna

¹ Süleyman Paşa, *Mebâni'l-İnşâ*, İstanbul, 1288-89 (=1871-72) Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye-i Şahane Mat., c.I, s. 90.

* Yazarın teşbihin erkanını sayarken hemen örneğe geçtiğini, son maddeyi söylemediğini görüyoruz. (s. 90) Bu maddeyi, daha sonra 95. sayfada işler.

örnek: "*Gözün dil-sitan*" (s.93) teşbihi gibi: *Nergîs-i dürbinlerin hurd-ı fersâ-i âsmâna deĝmiş* (s.94). Hayalî oluşuna örnek: "*Cehlin zulmete*" (s.94) teşbihi tahayyulîdir: *Cehldür âdeme zindân-ı belâ / Ki düşenler göremez rûy-ı reha (Nâbî)* (s.94). Vehmî oluşuna örnek: *Umûr u gam hemîşe gönül dilber-i mekânumdur / Hümâ pervâz-ı âşkım evc-i fitne âşiyânumdur* (Râgıp Paşa) (s.94) Şair burada kendini hümâ kuşuna benzetiyor. Çünkü hümâ kuşu yüksekten uçar ve gölgesi kimin başına düşerse o padişah olurmuş. Yüksekten uçan ve gök yüzüne yuva yapan hüma tasvîri vehmîdir. (s.95)

Edat-ı Teşbih: "Gibi, nitekim" ve benzeri kelimelerdir. *Murâdum azâr-ı nevâziş-i siteme raĝbettir / Zâlîme merhamet if'â-yı sıyânet gibidir* (Kâzım) (s.95)

Teşbihden Garz: "Müşebbehin âdâtını beyan olup o da müşebbehe bir şeyin imkanını bildirir." (s.96)

Veyahut müşebbehin halini beyan ve sıfatlardan hangi sıfat üzere olduğunu açıklar: "*Arap yavrusuna dūnmüşsün (duman,siyah)*" denildiğinde kasıt onun siyahlığıdır. (s.96)

Ya da müşebbehin halinin sâm'ın nefsinde karar kılmayıp nefsi sâm'a takviye vermek içindir. (Beyhûde çalışan adam için): "*Buz üstünde yazı yazar*" (s.96) denmesi gibi. Veyahut müşebbehi 'ayn-ı sam'da tezyîn için olur: "*Cemâl'in "Nûr"a teşbihi* (s.97) gibi. Veyahut müşebbehün-bih için olur: (Düşkün bir kimse için): "*Köskünü kulaĝı düşürmüş*" (s.98) denildiği gibi.

Belâgat-i Osmâniyye'de Teşbih Bahsi:

Eserde teşbih şöyle tanımlanıyor; "Bir şeye mezîd-i ihtisâs u ta'lîk olan ve sade diĝer şeyin meşâreket (ışık tutma) memâsaletine delâlet eder. Bu iki şey teşbihin tarifidir ki biri "müşebbeh" ve diĝeri "müşebbehün-bihdir" ve ikisinin müşterek oldukları vasfa "vech-i teşbih ve vech-i şebeh ve edât-ı teşbih" denilir.² Eserde teşbihin erkanı **1- Müşebbeh 2- Müşebbehün-bih 3- Vech-i şebeh 4- Edât-ı teşbih** olmak üzere dörde ayrılır. Edât-ı teşbih ise lisân-ı Türkî'de "Gibi"dir. Bu makamda "sanki, güya" gibi lafızlar kullanılır. Teşbihde

² Ahmet Cevdet, *Belâgat-ı Osmaniye*, İstanbul, 1299 (=1881), Mahmut Bey Matbaası, s. 132.

tarafardan ikisini dahi zikretmek şarttır. Birisi olmazsa "İstiâre" olur. (s.132): "*Felan nasıldır*" sorusuna cevaben, "*Arslan gibidir*" cevabı verilirse buradaki sanat istiâre değil teşbih olur. (s.132)

Vech-i şebihin zikredilmesi haline "**Teşbih-i Mufassal**" denilir. Zikredilmemesi halinde ise "**Teşbih-i Mücmel**" denilir. Bu da **Mübâlaâ-i müfîd** (Abartılı ifade) olur: "*Zeyd şecaatte arslan gibidir*" cümlesine göre, "*Zeyd arslan gibidir*" (s.133) manası çıkartılır ki bu teşbihde mübâlağa vardır. Teşbih-i mücmelde vech-i şebeh görüldüğü için onu herkes anlar. "*Zeyd arslan gibidir*" denildiğinde vech-i şebihin "şecâât" olduğu görülmektedir. (s.133) Bazı teşbihlerin ise ancak havas tarafından anlaşılacağını vurgulayan yazar şu örneği verir: *Mesâfât hayâtı kat' için gerdûne-i ömre / Sipihrin mihr ü mâhu çerh işi iki tekerlektir* (s.133) Beytinde, "ömür" arabaya teşbih edildiği gibi, "mihr ü mâh" iki tekerleğe teşbih edilmiştir.

Teşbih-i Maklub'da ise; "Arslan, bahadıra-şems, hâcet-i bahriyeye teşbih olunur." şeklinde örnek verilir: *Anber-âmez eser nesîm-i sabah / Acaba yâr kâ'külün mü tarar* (s.134) beytinde, "bûy-ı anber" şehîme (iştahlandırıcı), "ka'kül" de yare teşbih edilmiştir.

Vech-i Şebehi ise: **1-Tahayyulî 2-Tahkikî olmak** üzere ikiye ayırır: "Bir bahadır adamı arslana" teşbih ettiğimizde "şecaatte" iştirakleri "Tahkikî" olur. Ama "aşkın bahtı siyahlıkta zülf-i yâre" teşbih olununca onların "siyahlıkta" iştirakleri "Tahayyulî" olur: "*Ak akça kara gün içindir*" (s.135)

Vech-i şebeh bazan emr u ahd olur: "Yüzün sûrette güle" ve "bir adamın cürette arslana" ve ilmin hidayette nûra teşbihi gibi.

Bazan da müteaddid olur: "Bir kuşun hiddet-i nazarda ve kemâl-i huzurda arabaya", "insanın hüsn ü tulûât ve nebahât-ı şanda (Şeref ve şanda) şemse teşbihi "(s.135) gibi.

Bu yüzden bunların bazan **müfred** veya **müfred-i mûkât** olur: Ğurre-i Fersî beyaz subha teşbih (s.135) gibi (Atın alnındaki beyazlığın şafağın söküşüne benzetilmesi)

Bazan da keyfiyet bildirir: *Cihân-ı süratte gûyâ felektir kâse-i sem'i / Ser menîh-i sevâbet-i nâil zeryendür iki atı (Nef'i)* (s.136) "Burada atın tırnağı" müşebbeh, "felek" ise müşebbehün-bihdir.

Teşbîh-i mefrûk: Her müşebbehün-bih kendi müşebbehinin yanına götürülür: *Sîned e bir lahza ârâm ile gül cânım gibi / Geçme ey rûh-i revân ömr-i ştabânım gibi (s.140)* Burada “cananın sinede dinlenmesi,” “canın tende durmasına” bu zamanın akışı da “ömre” teşbih edilmiştir.

Teşbîh-i Tesviyye: Burada yalnız müşebbeh müta’addid olur: “Zülf-i yâr” ile “âşıkın hâlini” leyliye ve “yarın dişleriyle âşıkın göz yaşlarını” laleye teşbih (s.140) gibi.

Teşbîh-cem': Burada yalnız müşebbehün-bih müteaddid olur.

Vech-i şebeh itibarıyla teşbih iki kısma ayrılır: **1-Teşbîh-i karîb-i mübtezel:** Vech-i şebeh burada tetkike muhtaç değildir. **2-Teşbîh-i ba’îd-i karîb:** “Şemsin âyineye” teşbihi **karîb-i mübtezel**dir. Ama akşam üstü güneşin aldığı hal, **ba’îd-i karîb**dir. (s.141) Burada “güneşin kendi dairesinde taşacak gibi durması” (Işık yönünden) **vech-i şebeh**dir. *Ey âfîâtâb-ı yâr ile da’vâ-yı hüsn ü kor / Ref-i nikâb idüp seni birgün hicâb kor (s.141)* Burada “hüsnün âfîâtâba” teşbihi **karîb-i mübtezel**dir.

Teşbihden garz: Ekseriya müşebbehe ait olur. Bu da müşebbehin hangi hal ve vasıfta olduğunu bildirmek demektir. (Bir atın ne renkli olduğunu tarif için rengi malum olan ata teşbih olunması gibi) *Vardıkça hâb-ı nâza dahi kakül örtünür / Hâl ü hazrı güldüşünür sünbül örtünür (s.141)* Burada “cânanın ruhsârı güle, kâkülü sünbüle” teşbih edilir ki “renk” bakımından bu teşbih yapılır.

Başka bir teşbih de zihin ve hayalde müşebbehin hâl ü şanını takrir ve takviye yoluyla yapılır: (İşlerinden fayda olmayan insanlar için söylenen): “Buz üstünde yazı yazmak “(s.142)* sözü buna örnektir. Başka bir teşbih de vuku bulan bir hükmün başka bir hükme teşbihi söz konusu olur: *İmtiyâz-ı sâbit ü seyyar müşkildir hayal / Zan ider serkân keştî sâhil-i deryâ yürür. (s.143)* Beytini buna örnek olarak verir.

* Aynı örnek, Mebani’l-İnşâ’da, s. 96 ‘da mevcuttur.

Yazar son olarak “teşbih-i belîğ”e geçer ve şu örneği verir: “Zeyd arslandır.” cümlesi, “Zeyd arslan gibidir” (s.145)* cümlesinden daha mübalağalıdır. Çünkü birinci cümlede Zeyd arslana teşbih edilir. İkincisinde ise sanki arslanın ailesinden biri gibi addolunur. Böyle teşbihlere **teşbih-i belîğ** denilir.

Ta'lim-i Edebiyat'ta Teşbih Bahsi:

Edebiyat teorisi açısından bakıldığında, Türk edebiyatını esas alan yani, diğer eserlere nazaran daha milli bir bakış açısı ile konuyu değerlendiren bir eserdir. Eserin üçüncü faslı 216 sahifedir. Bu bölümü “tezyînât-ı üslûp” ve “envâ-ı mecâz” başlıkları altında inceler ve sözsanatlarını, **1-Mecâz-ı Tahayyulî 2-Mecâz-ı Tebliğ 3-Marifet- Mecâz**³ şeklinde tasnif eder. Teşbih sanatını ise “**mecâz-ı tahayyulî**” ve “**mecâz-ı tebliğ**” (s.223) başlığı altında inceler. Teşbihi şöyle tanımlar: “Aralarında münasebet ve muvâfakat cihetiyle biri diğerinin tenvîr ve izah ve tezyînine medar iki fikrin tekâbülünden husule gelen surettir. Ekrem'e göre teşbih fikirlerin, his ve hayallerin şiire en güzel şekilde yansımada vasıta olur.

Daha sonra Ekrem, teşbihin nesirden çok şiirde güzel olacağını belirtir. Ancak aşırıya kaçmamak şartıyla nesirde de teşbih yapılabileceğini belirtir. Namık Kemal'den aldığı şu nesir parçasını örnek olarak verir: “Hükümette müteallik ef'ali şöyle dursun bâzice-i efkârı olan eş'arında bile zamanın hali olan lügaz-perezlik gibi şeylerden eser bile görülmez. Kaleminden her ne sadr olduysa müsâdeme-i sehâb içinde zuhur eden berk-i cihân gibi heyecan-ı eftar ve vicdan arasından cevval olmuş bir lâ-mâî maariftir ki ka'ilenin hikmet ve haset veya şevk ve muhabbete dair olan ahvâl-i kalbiyyesini izah eder.” (s.249)

Bu örnekten sonra yazar “**gibi, güya, sanki**” gibi edatların kullanıldığı teşbihleri, “**Teşbih-i belîğ**” denildiğini söyler (s.250).

Ekrem, “**İstidrât**” başlığı altında ise teşbih ile isti'are arasındaki benzerlikleri ve birbirinden ayrılmasındaki güçlükleri

* Aynı örneği, bundan önce incelediğimiz ve daha sonra inceleyeceğimiz kaynak kitaplarda da aynen göreceğiz.

³ Mahmud Ekrem, (Recaizade), *Talim-i Edebiyat*, İstanbul, 1299 (=1882), Mihran Matbaası, 397 s.

değerlendirir. Kendisine göre üç maddede bu farklılıkları belirler ve örneklendirerek anlatır.

Osmanlı Edebiyatı'nda Teşbih Bahsi:

Menemenli Zâde Tâhir bu eserinde söz sanatlarını, **a-Sanayi-i lafziyye b- Sanayi-i Mâneviyye** ⁴başlığı altında ve iki bölümde inceler. **Sanayi-i Mâneviyyeyi 1- Sanayi-i Hissiyye 2- Sanayi-i hayaliyye 3- Sanayi-i Fikriyye (s.150-221)** başlıklarına ayırır. Bu tasnif buraya kadar gördüğümüz kitapların hiç birinde yoktur. Teşbih sanatını **Sanayi-i Hayâliyye** bahsinin içinde inceler. Tanımını şöyle yapar: “Aralarında bir veya bir kaç cihetle iştirak ve temsil bulunan iki şeyin tekâbülünden ibarettir.” (s.179) *Yem, eşk-i edîbân gibi âheste rev olmuş / Bâd âh-ı garîbân gibi gam-kîn ü ciger-gâh / Eşcârda bir savt-ı hazîn var idi gûyâ / Gönlüm gibi eyler idi hasret ile âh (s.179)* Burada, "yem" **müşebbeh**, "eşk-i edîbân", **müşebbehün-bih**, "Gibi" **edât-ı teşbîh** ve "âheste-rev olmak" **vech-i şebektir**. (s.179)

Yazar, teşbih yapılırken **müşebbeh ve müşebbehün-bih**'in her zaman belirtilmesi gerektiğini, ancak **vech-i şebek** ile **edât-ı teşbih**'in gizli kalabileceğini ifade etmektedir: "*Bir gülsün ki başındaki çiçek sana yaprak bile olamaz*" (s.180) Burada yukarıda söylenenlere örnek verilmiş ve bunun bir **teşbîh-i belîğ**'e örnek olduğu söylenir. Yazarımız, **vech-i şebek**in belirli olduğu hallere "**Teşbîh-i Mufassal**", belirli olmadığı durumlardaki teşbihe "**Teşbîh-i Mücmel**", **edat-ı teşbih**'in olmadığı hallere ise "**Teşbîh-i Belîğ**" denildiğini ifade eder: *Az zamân çok iş etmiş idi / Sâyesi olmuşdu 'ilm-i pîr / Şems-i 'asr idi asırda şemsin / Zıll-i memdûd olur zamân-ı kasîr (s.180)* *

Teşbîh-i Garz'ı, "**Tezyîn ve Tahsîn**", "**Takviye ve Tenvîr**", "**İzâh ve Tasvîr**", "**Takbîh ve Tenfîr**" şeklinde tasnif eder. Ders kitabı olarak basılan bu eserin, bundan sonra nesir örnekleri verilerek açıklamalara devam edildiğini görüyoruz. **Teşbîh-i Garz**'ın müşebbeh'e ait kısmını yukarıdaki şekilde tasnif eden yazar, **garz**'ın müşebbehün-bih'e ait olduğu teşbihleri "**Teşbîh-ı Meklûb**" olarak

⁴ Menemenlizade Tahir, *Osmanlı Edebiyatı*, İstanbul, 1310 (=1897), Kaspar Matbaası, s. 119-149.

* Aynı örnek, *Talim-i Edebiyat*'ta sayfa 250'de, *Mebani'l- İnşa*'da cilt I, sayfa 247'de "Aks" sanatına verilmiş örnek olarak görüyoruz.

tanımlar (s.182): "Güller handelerine, goncalar tebessümlerine benzer, güneşin bahar üzerine saçtığı en latîf ziyaları yüzüne serpilen saçlarını andırır. Bu halle sana bahâr-ı mücessem desem hata mı etmiş olurum." Burada **müşebbeh**, "Gül, gonca ile ziyâ", **müşebbehün-bih**, "Hande, tebessüm ile saçlar" (s.183) dır.

Yazar bir şeyin kendisinden daha mükemmel bir şeye benzetilmesi ile daha güzel teşbihler yapılacağını vurgulayarak şu örneği verir: **Güneş bir lamba gibi parlıyor.** (s.183) Burada yazar, "güneşin lambaya" benzetilemeyeceğini söyleyerek yukarıda verdiği bilgileri teyid eder.

Teşbihin daha dikkat çekici olması için "**tezat**" sanatını da içinde barındırması gerektiğini söyleyen yazar, aşağıdaki mısraları örnek olarak verir: *Gönderdi Hüdâ edüp meşîyyet / Cibrî-i Emîni peyk-i da'vet / Ettikce zemine âsumândan / Sânu arşa çıkardı hâkinden* (s.191). Açıklamaların son bölümünde "**Teşbîh-i Galebe**" faslı vardır. Burada *Teşbîh-i Galebe*'yi "*Teşbîh'in en latîf sûrette müşebbeh ile müşebbehün-bih'in hâl ve sân ve mevki ve zaman cihetiyle aralarında münasebet bulunmasıdır. Bu Tenâsüp sanatıyla karıştırılmış olarak ortaya çıkar.*" (s.191) şeklinde tanımlar: "*Mahmut Bey ise düşmanın hareketini haber alır almaz bir münasip yerde pusuya girerek ve bir mahâret-i fevkalâde ile Acem Ordusuna şenc ederek o kadar külliyetli bir askeri def'a-i sâniyede yine tedmîr ile evvelki gün ibrâz ettiği hurşit gibi şa'sa'alı bir galebeye bu gece de mehtap kadar parlak bir muzafferîyyet ilâve eyler.*" (s.191) * Bu satırlardan sonra yazarımızın teşbih bahsini bitirdiğini görüyoruz.

Mîzanü'l-Edeb'de Teşbih Bahsi:

Yazar, teşbih sanatını anlatmadan önce, **icmâl** kısmında bu sanatın hangi kaidelere bağlı olarak açıklanacağını anlatır. Bunlar: **1- Teşbihin Tarif ve Erkanı 2- Edevât-ı Teşbihe mütaallik ma'lûmât 3- Vech-i Şebeh ve Aksâm-ı Muhtelifesi 4- Müşebbeh ve Müşebbehün-bih ve Aksâm-ı muhtelifesi 5- Teşâbüh 6- Teşbihden Garz 7- Bazı Mülâhazât** maddelerinden oluşmaktadır. Yazar diğer belagatçılarda olduğu gibi **teşbih** ile **isti'are** arasındaki farkları ve

* Aynı örnek, Talim-i Edebiyat'ta sayfa 251'de mevcuttur.

benzerlikleri de belirleme gayreti içerisinde. Buna uygun olarak şu örneği verir: "*Hamamda bir arslan gördüm.*" Buradaki sanatın **İsti'âre-i Tahkiye** olduğunu, "*Ölüm tırnaklarını iyileştirdi.*" cümlesinde ise sanatın **İsti'are-i Bil-kinâye** olduğunu, "*Felanı arslan gördüm*" cümlesinde ise **Tecrîd** sanatının olduğunu söyler. Bu üç örnekte de "Emrin anlamca başka bir emre iştirak yönüyle delâleti vardır." açıklamasını yapan yazar, bunlarının hiç birinin **'İlm-i Beyân** istilahınca teşbih olamayacağını, "*Zeyd arslandır*" cümlesinin teşbihe örnek olabileceğini söyler.⁵ Bundan sonra madde başlıkları altında teşbihi incelemeye başlar.

Teşbîh-i Hakîki: Nefslerinde müttefik iki şeyin birini diğerine benzetmektir: "*Nil'in suyu Fırat'ın suyu gibidir.*" (s.276)

Teşbîh-i Mecâzî: Bizzat muhtelif iki şeyi bir müşterek anlamda toplamak demektir: "*Hafîm bulut gibidir.*", "*Zeyd arslan gibidir.*" Bu örneklerde "cömertlik" ve "kuvvet" ortak özelliştir. (s.277)

Yazar, bu örneklerden sonra **teşbihin erkânını: 1-Edat-ı Teşbih 2-Vech-i Şebeh 3-Müşebbeh 4-Müşebbehün-bih** maddeleri altında toplar. Birinci maddeye ilişkin olarak, "Gibi, sanki, nitekim" gibi edatların kullanılabilmesini, bunun dışında Arapça'dan dilimize giren, "**Mesl, mesâl, kân**" yine Farsça'dan dilimize giren, "**Gûyâ, mânend, âsâ, veş**" gibi edatların teşbih yapılırken kullanılmadığını söyler. Böyle edatlarla yapılan teşbihlere "**Mürsel**", edat kullanılmadan yapılan teşbihlere ise "**Mûkât**" tanımlamasını getirir. (s.277)

Teşbîh-i Mürsel'e Örnek: "*Felanın yanakları gül gibidir.*"

Teşbîh-i Mukîd'e Örnek: "*Felanın yanakları güldür.*" (s.277)

Teşbîh-i Mukîd'i yazar beşe ayırır: 1-Müşebbeh ve **müşebbehün-bih**'in bulunduğu teşbihler: "*Zeyd arslandır.*" (s.278). 2-Müşebbeh-i mebbe' (İlk benzetilen) müfred ise **müşebbehün-bih** muzaf, muzafun-ileyh'in haber cümlesinde vuku bulmuş şeklidir: "*Zeyd şu mevkiin arslandır.*" (s.278). 3-Mübtedâ (İlk kelime) ve

⁵ Diyerbekirli Said Paşa, *Mizanü'l-Edep*, İstanbul, 1305 (=1888), A. Asadoryan Şirket-i Mürettebiye Matbaası, sayfa 276.

haberinin ikisinin de aynı cümlede bulunması: "*Birinci alay meydân-ı harbe indiği vakit düşman ordusunun gözüne dağdan bir büyük parça kopmuş da yuvarlanıp üzerlerine geliyor göründü.*". 4-Müşebbeh ve müşebbebehün-bih'in fiil ve fâil şeklinde bulunması: "*Ağlayan göz mâ-fî'z-zamirden (Kalpdeki şey, arzu) haber verir.*" 5-Darb-ı mesel şeklinde yapılan teşbihler: "*Felan şahıs beni zem edermiş varsun etsin, it denizi yalamakla deniz murdar olmaz.* (s.278)

Yazar bundan sonra "**Vech-i şebah**"i açıklamaya başlar: 1-Vech-i şebah-i dâhili: "*Ketenden dokunmuş iki gömleğin yahut billurdan imal olunmuş iki kadehin birbirine teşbihi.* (s.279); 2-Vech-i şebah-i hârici (ya hakiki olur yada gayri hakiki)

Hârici-i hakîki: Tarafların mahiyetinden hariç ve her birisiyle kâim **sıfat-ı hakiki**dir. Bu da **sıfat-ı hissiyye** (duyularla) veya **sıfat-ı akliyye** şeklinde olur. Ayrıca **sıfat-ı akliye** "**sıfat-ı râsihe-i akliye**" (zekaya dayalı olarak) ve sıfat-ı gayri râsihe-i akliye (hüzün, hiddet ve heyecana dayalı olan) şeklinde olur: "*Davamda haklı olduğuma dair elimdeki hucet güneş gibidir.*" (s.282) (güneş nasıl zulmeti izale ederse, benim hucetim de şüpheli öyle izale eder.)

Vech-i Şebah'in Kıymet İtibarıyla Taksim Ve tarifi

1- Vech-i şebah-i vaht. 2- Vech-i şebah-i mürekkeptir

Vech-i şebah-i vaht ikiye ayrılır: 1-Hissi 2- Akli

Hissi'ye örnek: "*Yanaktaki kırmızılığın güldeki kırmızılığa teşbihi.*" (s.282) gibi.

Akli'ye örnek: "*Faidesi olmayan bir şeyi adama teşbih edince aynı anda zihinde de beliren faydasızlık gibi*" (s.282)

Vech-i şebah-i mürekkebe: Bu da iki türdür.

1-Hissî olan: "*Güneşin önüne gelen bulutun güneşten aldığı ve yaydığı donukca ışık ile süslenmiş, aydınlanmış olduğu halde hafif dalgalanmalar gösteren akisler havzası oluşu, biri açık sarı diğeri açık mavi renkle iki tür ipekten yapılmış ve zemine yayılmış bir ipekli kumaşa teşbih.* (s.283)

2-Aklî olan: "*Bir hasta nâ ümid ise bakmaz tıbbiyyet olan / Nâ kâbilini terbiye etmez lebbiyyet olan*"(Esat Muhlis Paşa) (s.286) Bu

beytin **müşebbehün-bihi** olan, ilk mısradaki **vech-i şebeler**, hastanın ümitsizliğinden dolayı tabibin tedavisinin zor olacağı, ikinci mısradaki **vech-i şebeler** ise terbiye kabul etmesi mümkün olmayana bu işi yaptırmanın mümkün olamayışından dolayı akli olanın bu işe kalkışmaması vurgulanır ki bu bir **hey'et-i akliye**dir.

Bu görüşlerden teşbihin yapılırken güzelin güzele, çirkinin de çirkine teşbih edilmesi şeklindeki fikri benimser. Ve bu fikri: **1-Muhâsarât (görerek) 2-Mesmû'at (işitilerek) 3-Meşmû'at (koklayarak) 4-Mezûkât'a (tadarak) 5-Melmûsâta (dokunarak)** başlıkları altında toplar ve örneklendirir (s.297-298). Bundan sonra **Teşâbüh** bahsine geçer. Burada "**Müşebbeh ve Müşebbehün-bih**"in eşit sayılması ancak birinin tercih edilmesi durumunda böyle teşbihlerin "**Teşâbüh**" olacağını söyler.

Teşbihden garz bölümünde altı ayrı maddede teşbihin maksadı sıralanır ve örneklendirilir. Bunlar: **1-Müşebbehin imkanını gösterenler. 2-Müşebbehin hal ve sıfatını gösterenler 3-Müşebbehin kuvvet veya zafını gösterenler. 4-Müşebbehin zihinde oluşması 5-Müşebbehin süslendirilmesi ve zenginleştirilmesi 6-Müşebbehin sanatlı bir tarif göstermesi (s.304-305)**. Yazar bazı **mülâhazât** başlığı altında yapılan teşbihlerin akıl ve mantık sınırları içerisinde kalması gereğini vurgulayarak edep sınırlarının zorlanmamasını ister.

Ma'lûmât-ı Edebiyye'de Teşbih Bahsi:

Fuat Köprülü ve Şahabettin Sütleyman'ın beraber yazdıkları ve ders kitabı olma gayesi güden iki ciltlik bu eserin, incelediğimiz diğer belagat kitaplarından -söz sanatları yönüyle- ayrılan orjinal bir tarafı yoktur. Birinci cildin "**medhal**" kısmından sonra, "**Nâzım ve Eşkâl-ı Nâzım**" bahsine geçilir. Bu bahis "**Sanayi-i lafziyye, Kavâ'id-i Edebiyye, Kavâ'd-i tahrîr, Tasnîf-i Üslûb**" bölümlerinden oluşur. **Teşbih de Sanayi-i Lafziyye** genel başlığı altında incelenir.

Teşbihin tanımı: "Evsâf-ı müştereye mâlik olan iki maddenin veya iki heyetin birbiriyle mukayese edilmesine teşbih

denir." ⁶ şeklinde yapılır. "*Hasan arslan gibidir.*" (s.236) Örneğini veren yazarlarımız "**Hasan**" ile "**arslan**" arasında bir mukayese olduğunu, ortak yönün "**şeca'at**" olduğunu buna da "Vech-i Şebeh" denileceğini söylerler. "Arslan" **müşebbehün-bih**, "Hasan" müşebbeh, "gibi"nin ise Edât-ı Teşbih olduğunu tespit ederler. Eserin devamında teşbihin erkânının dört kısımda incelendiğini görmekteyiz.* Bunlar; **1-Mufassal olanlar:** (Vech-i Şebeh zikredilir.) "*Ahmet avanaklıkta kaz gibidir*" Burada Vech-i Şebeh "kaz"lıktır ve zikredilmiştir. **2-Mücmel olanlar:** (Vech-i Şebeh gizlidir.) "*Ahmet kazdır*" Burada Vech-i Şebeh olan "avanak"lık söylenmemiştir. **3-Mürsel olanlar:** (Edat-ı Teşbih kullanılır.). **4-Mu'kit olanlar:** (Edat-ı Teşbih gizlidir.) (s.237)

Teşbihin kısımları anlatıldıktan sonra, yazarlarımız teşbihin her zaman **müfred** olmayacağını bazan "**i'câz-ı âdiyeden**" olabileceğini söylerler: *Ka'r-ı zulmette akan çeşmime billûr füsûn / Çeşm-i gamda dökülen eşk-i girîzân gibidir.* (s.237)

Yazarlarımızın diğer belagatçılardan ayrılan yanı, diğer konularda olduğu gibi Fransız edebiyatına ve edebiyatçılara, teşbihi açıklarken de müracaat etmeleridir. Bu bahse örnek olarak Alphonse'nin dostları ile yaptığı bir sohbetten alıntı yaparlar. Alphonse dostlarından birine bir kadın tasviri yapmasını rica eder. Arkadaşı "*Fil dışından alnı, safirden gözleri, abanozdan kirpikleri, gülden yanakları, yakuttan dudakları, inciden dişleri, kuğu boynuna müşabih boynu var*" diye bir tasvir yapar. Bunun üzerine Alphonse: "*Dikkat ediniz bu şeylerden müteşekkil bir kadından daha çirkin bir şey var mıdır?*" (s.238) diye cevap verir. Bundan hareketle yazarlarımız, teşbihin yapılması sırasında zorlamanın değil, münasebet ve uygun bir kıyasın olması gerektiğini vurgularlar. Kötü teşbihlere "**ikrâh**" yakıştırması yapan yazarlar böyle teşbihlere örnek olsun diye şu cümleyi verirler: "*İbrik gibi göbeğinden işer*" (s.239)

⁶ Köprülüzade Mehmet Fuad-Şahabettin Süleyman, *Malumat-ı Edebiye*, c. I, Dersaadet, 1330 (=1912), Kanaat Matbaası, s. 236.

* Yazarların bu tasnifi yaparken kendi fikirlerini değil, daha önce gördüğümüz belagatçileri referans verdiklerini görüyoruz. (... Bazı bulaga dedi ki. .... Bazı kudema böyle dedi.)

Teşbihin daima maneviyat ve maddî hayat ile bir yardımlaşması sonucunda ortaya çıkacağını, dolayısıyla teşbihi "**Mahsûsât**" ve "**Ma'kulât**" olarak iki kısma ayırırlar ve örneklendirirler. *Kiblegâh-ı ma'niye her dem huzûr-ı kalb için / Nakş-ı mihrâb-ı ibâdetdir külâh-ı mevlevî (Gâlip Dede) (s.239)* Beytinde "nakş-ı mihrâb", "külâh-ı mevlevî" mahsûstan olmasına binâen "**Teşbîh-i Mahsûsattan**"dır. *Zulmet-i hurufda seyyâre-i ma'ni-i gâleb / Güher-i eşkûfesidir zülf-i siyehden görünür (s.240)*. Beyti de "**Teşbîh-i Ma'kulât**"dandır. *Riyâz hayret-i sirâb-ı feyz eder gâleb / Akınca su gibi mevc-i terâne-i tanbûr (s.240)* Bu beytin ikinci mısraında geçen "su" **müşebbehün-bih-i mahsûsât**dan "mevc-i terâne-i tanbûr" **Müşebbeh-i Ma'kulât**"tantır. (s.240)

Edebiyat Lügatinde Teşbih Bahsi:

Eserde teşbihin tanımı, "*Aralarında ya hakikaten yahut mecâzen münâsebet bulunan şeyleri birbirine benzetmektir.*"⁷ şeklinde yapılıyor. Daha sonra teşbih **1-Hakiki 2-Mecâzî** olmak üzere ikiye ayrılıyor. Erkân-ı Teşbih maddesi ise buraya kadar gördüğümüz diğer belagat kitaplarıyla aynıdır. Sadece benzetme edatı "**Vâsıta-i Teşbih**" olarak isimlendirilmiştir. Eser teşbihin ayrıntılarını "**Mufassal, Mücmel, Mûkit**" şeklinde maddeleştirirken, örneklendirme ve tasniflendirmede **Mîzânu'l-Edeb**'i kaynak gösterir (s.169). Dolayısıyla biz yazımıza ikinci kez bu örnekleri ve sınıflandırmayı almayı gerek görmüyoruz.

Edebiyat Bilgi Ve Teorileri (Belagat)'de Teşbih Bahsi:

Eserde teşbih "*Lafların bir şeyin üst dereceyi bulan bir vasıfda diğer bir şeyle ortaklığına delalet etmesine denir.*"⁸ şeklinde yapılmaktadır. "*Ahmet arslan gibi kuvvetlidir.*" (s.135)

Diğer belagatçılar özellikle Said Paşa "*Zeyd arslandır*" cümlesini teşbihe örnek olarak verir. Ve aynı cisimden veya aynı kökten gelmiş benzer şeylerin birbirine benzetilmesi gereğini vurgular (s.276). Dolayısıyla "*Ahmet arslan gibi kuvvetlidir*" cümlesinin

⁷ Tahirü'l-Mevlevî, *Edebiyat Lugati*, Neşre Hazırlayan: Kemal Edip Körkçüoğlu, İstanbul, 1973, Enderun Kitabevi, s.168. (İlk Basım 1936).

⁸ M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri* (Belagat), Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 134.

"**Teşbîh-i Mecâzî**" olarak tanımlar. Bununla beraber teşbihin erkanını her iki yazar da aynı maddelerden oluşan dört grupta toplar.⁹

Gerek bu tasnif gerekse "**Müşebbeh ve Müşebbehün-bih'in Benzetme yönünden fonksiyonları**" başlığı altında yazarımızın incelediği ve verdiği örnekler, gerekse "**Teşbihden Garz**", "**Teşâbüh**"* başlığı altında diğer belagatçıların verdiği örnekler, bu eserle benzerlikler göstermektedir. Eser, "Türkçede Kullanılan Edatlarla Yapılan Teşbihler" bölümüyle devam eder.

Edebî Sanatlar ve Tanınması'nda Teşbih Bahsi:

Yazarı bu eseri buraya kadar gördüğümüz kaynak kitaplardaki tasnifleri vererek başlar. Üçüncü bölümünde edebî sanatların bir tasnifini yapar. Dördüncü bölümünde sanatların tümünü göstermek bakımından Fuzûlî'nin "su" redifli kasidesini tam metin olarak değerlendirir. Edebî sanatların lehçe karşılıklarıyla beraber, TDK tarafından önerilen yeni isimleri kitabının son bölümüne alır. Eserde teşbih: "*Anlama güç katmak için aralarında gerçek veya mecâz açısından benzerlik bulunan en az iki varlıktan zayıfını, güçlüsüne benzetmektir.*"¹⁰

Eserde, daha sonra, "**müşebbeh, müşebbehün-bih, vech-i sebeh, edât-ı teşbih**" şeklinde teşbihin erkânı olarak verilir. Bu maddelerden ilk ikisi teşbihin **esas unsuru**, son ikisi ise **tâli** unsurlar olarak verilmektedir. Yazar bundan sonra teşbihi iki gruba ayırır: "**1-Hakiki Teşbihler:** Cisim, öz, belirti ve özellik dolayısıyla yapılır: "*Bakır, turunç gibi kırmızıdır.*", "*Afyon Karahisar maden suyu, Trabzon maden suyu kadar şifalıdır.*", "*Ewa'nın gözleri deniz gibi masmaavidir.*" **2-Mecâzî Teşbihler:** Değişik ve çeşitli varlıkları bir anlamda birleştirmek, onları birbirine benzetmek suretiyle yapılırlar: "*Ali'nin ilmi deniz kadar engindir. (s.92-93).*" Bu teşbihlerde "**ilim**" ve "**deniz**" kelimelerinin anlamca farklı olmalarına rağmen "Enginlik" bakımından birbirlerine benzetildiklerini, yine "**Ali, dağ, arslan,**

⁹ Karşılaştırınız; Mizanü'l-Edeb, s. 277, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s. 135.

* Buraya kadar gördüğümüz bütün eserlerde, bu bahsin hemen hemen aynı şekilde incelendiğini görmekteyiz.

¹⁰ Soysal, M. Orhan, *Edebi Sanatlar ve Tanınması*, İstanbul, 1992, Öğretmen Yazarları Dizisi, Milli Eğitim Basımevi, s.92.

demir" gibi kelimelerin anlam açısından farklı olduklarını, ancak "**Ali'nin**" "**sağlamlık, sabitlik ve cesurluk**" bakımından diğerlerine benzetildiğini söylüyor. Daha sonra teşbihin unsurlarına göre tasnif eder. Burada yapılan tasniflerin örnekleriyle beraber hemen hemen diğer belagat kitaplarıyla aynı olduğunu söyleye biliriz. Mesela: **Teşbih-i Mücmel**'e verdiği "*Ali arslan gibidir.*"¹¹ örneği, yine **Teşbih-i Mürsel**'e verdiği "*arslan gibi adam*" örnekleri bu benzerliğe misal olarak verilebilir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yazımızda edebi sanatların bugün hâlâ tartışılan örneklendirme ve sınıflandırma meselesine temel kaynaklardan hareketle toplu bir bakış getirmeyi amaçladık. İncelediğimiz kaynak eserlerin edebi sanatlara (bu yazımızda teşbihe) verdikleri örnekler ve açıklamalarla, bu sahada çalışan, ders veren veya araştırma yapanlara antolojik bir katkı sunmak, daha sağlıklı değerlendirme yapmalarında yardımcı olmayı hedefledik.

Yazımızda da görüleceği gibi, basım tarihleri yakın dönemlere rastlayan kitaplarda, o r i j i n a l l i k h e m e n h e m e n o r t a d a n k a l k m a k t a d ır.

Eserde, ortaya çıkan ortak bir görüş de, t e ş b i h i n ç o ğ u z a m a n " i s t i a r e " i l e k a r ı Ő t ır ı l d ı ğ ı d ır. İncelediğimiz kaynak eserler, bu iki sanatı birbirinden ayıran özellikleri müstakil bir başlık altında ele almışlar ve örneklendirmişlerdir. Yazımızda bunlara da yer verilmiştir.

İncelenen eserlerde gördüğümüz bir başka özellik de t e ş b i h i n e r k a n ı a ç ı k l a n ır k e n f a r k l ı g ö r ü Ő l e r i n o r t a y a ç ı k ı Ő ı d ır. Mesela, Mebani'l-İnşa'da edat-ı teşbih müstakil bir başlık altında incelenmiştir.

Çalışmamızda gerek saydığımız bu konuları, gerekse tasnif ve örneklendirmelerin benzerliğini ve ayniliğini dipnotlarda göstermeye çalıştık. Böylece, bu sahada yazılan eserlerin birbirinden etkileşimini de dikkatle sunduk.

¹¹ Burada verilen örneklerin, incelediğimiz bütün belagat kitaplarında aynı olduğunu görmekteyiz.